

Traducerea ca literă și glosa ca spirit*

1. Vechile traduceri și compilații românești de texte religioase sînt dominate de literalitate¹. Acest context se datorează unui complex de cauze care au acționat convergent, acest complex făcînd ca rezultatele traducerii să nu poată acoperi mereu nevoile limbii, ale textului și ale receptorului.

Precum în cazul oricărei traduceri, pe primul loc se situează **diferențele și incompatibilitățile dintre limbile în contact**. În mod firesc, între nivelurile morfo-sintactic și lexical-semantic ale românei și ale limbilor din care se traducea existau diferențe de organizare și de funcționare. La traducerea literală, aceste deosebiri organice puteau genera un text românesc încărcat cu felurite elemente care - avînd în vedere uzul lor curent - prin modalitățile românești de exprimare și prin valorile lor obișnuite, ajungeau în poziții de compatibilitate precară sau de incompatibilitate cu modalitățile românești de exprimare a respectivelor valori, cu formele și spiritul limbii române. În felul acesta, textul românesc dobîndea zone ambigui ori obscure, iar cititorul rămînea mai mult sau mai puțin neajutorat.

Al doilea aspect se referă la **complexitatea textelor de tradus**. Fie că se are în vedere textul biblic, fie că se au în vedere alte categorii de text religios (predici, cazanii etc.), avem a face cu texte dificile, atît în ceea ce privește formele sub care acestea se înfățișează, cît și în ceea ce privește conținutul lor. Prin caracteristicile informației, ale organizării și prezentării acesteia, textul religios prezintă un nivel conceptual deosebit de complex. În plus, în calea travaliului traducerii, aici apare o dificultate caracteristică textului religios, și anume sacralitatea cu care textul era investit². Respectul pentru formă, în general, mult mai puternic în cazul unei limbi avînd un aspect literar în formare, era amplificat în cazul unui text sacru, de aici derivînd, în principal, tendința către literalitate. Acest al doilea aspect a contribuit, și el, la traduceri care nu puteau acoperi toate nevoile limbii, ale receptorului (în plan diastratic, diatopic, al expresiei etc.), și nici toate ambițiile traducătorului (care nu mereu era vinovat pentru expresia mai puțin bine sau plăcut construită).

Greutatea celor doi factori de mai sus este sporită de faptul că, prin caracteristicile și prin exercițiul lor, limbile din care româna a tradus (în special slavona, greaca și maghiara) erau mai avansate sub aspectul **nivelului de dezvoltare a aspectului literar**. Astfel, efectele constrîngerilor directe, exercitate de textul sacru, în condițiile diferențelor și incompatibilităților dintre limbile în contact - creatoare de confuzii și nedumeriri -, erau augmentate de presiunile exercitate de către textul străin, „soluția” fiind aceea a urmării acestuia. Convertirea textului de tradus în model face ca, în plan concret și imediat, să apară numeroase segmente de text românesc care poartă amprenta a ceea ce apare în textul de tradus. Chiar dacă, uneori, se pot identifica diferențe între soluțiile găsite de traducători și revizori - date de situația din compartimentele limbii (sintactic, lexical-semantic), de felul în care presiunile limbii-model se exercită și se resimt, de felul în care textul de tradus a fost înțeles, precum și de nevoile și posibilitățile percepute și stăpînite în actualizarea respectivelor forme și valori -, textul tradus este urmat precum un model. În plan profund, textul străin devine model parțial pe care limba română își edifică aspectul literar³, efectul conjugat al acestor trei factori fiind literalitatea.

* Comunicare susținută în deschiderea Conferinței Internaționale „Limba și Literatură - repere identitate în context european”, Pitești, 4-6 iunie, 2010.

¹ Libertățile care apar cu timpul la nivelul traducătorului nu semnifică neapărat desacralizarea privirii care se îndreaptă spre text, ci faptul că prioritar devine cititorul, apoi nevoile limbii și de traducere, astfel că aceea care primează este comunicarea, conținutul neînțeles fiind indezirabil. Într-un sens, prin efectele produse, s-ar putea spune că, în felul acesta, chiar se produce o sacralizare la un nivel mult mai profund, poporul creștinîndu-se împreună cu limba.

² Pentru această chestiune, vezi Al. Gafton, *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Iași, 2005, în special, p. 12-26.

³ Chiar dacă, ades, elemente aparținînd limbii vii exercită reale presiuni, solicitînd selectarea lor în aspectul literar în constituire, contextul real face ca traducerea să fie orientată spre sursă, ceea ce face ca traducătorul să transpore în limba română felurite structuri întîlnite în limba-model, structuri dotate (acolo) cu capacitate ridicată de exprimare a conținuturilor și caracteristice unui aspect literar dezvoltat.

Vezi, printre altele, Al. Gafton, *După Luther*, Iași, 2005, p. 42-59, Idem, *Relația dintre sursele traducerilor biblice și concepția de la baza acestora*, în „Text și discurs religios”, 1/2009, p. 125-134, Idem, *La traduction de textes sacrés: entre*

Ultimii doi factori țin de **posibilitățile și concepțiile traducătorului**, și de **nevoile și limitele receptorului**. În calea celui dintâi apăreau felurite dificultăți, în ceea ce privește înțelegerea și construcția textului. Traducătorul este, înainte de toate, un individ al epocii sale, dotat cu o concepție asupra traducerii, dar care cunoaște severe limitări date de posibilitățile și nevoile sistemului limbii române, de configurația aspectului literar - la a cărui edificare contribuie prin actul traducerii -, precum și de cerințele traducerii unui text sacru. Fiind rezultanta conjugării limitelor proprii cu cele externe, care se întîlnesc cu aspirația către o translare totală - adeseori, cu conștiința acută a feluritelor neputințe - și, ceva mai târziu, cu conștiința importanței nevoilor receptorului, traducătorul începuturilor rămîne supus constrîngerilor generate de acțiunea vectorială a celor trei forțe de mai sus.

Cel de-al doilea se confrunta cu elemente de ambiguitate, de obscuritate, ce îl duceau la nesiguranță și confuzie, fapt ce deschidea calea către neînțelegere și interpretări. Deși, de multe ori, pare a fi uitat - uneori fiind chiar el fiind sacrificat împreună cu limba română -, în funcție de text și de zonă, receptorul intră în preocupările traducătorului. Chiar dacă tendința dominantă este aceea de adecvare la limba-sursă, traducerea literală fiind rezultatul unei concepții prin care se încerca redarea fidelă a conținutului pe calea prezervării formei, sînt semne că există și acționează conștiința faptului că, alături de sacralitatea textului, receptorul devine treptat o miză reală a traducerii.

2. În acest context, unii traducători aleg să înlătore incompatibilitățile dintre limbi, confuziile și obscuritățile - cu păstrarea caraterului literal al textului - prin glose⁴.

Avînd de traslat texte de mare autoritate în plan conceptual și lingvistic, din limbi care exercitau presiuni considerabile (ele erau cele care: a. pentru traducător și în acel moment, dețineau textul sacru, b. aveau un aspect literar dezvoltat - lucru demonstrat de însuși faptul că avuseseră capacitatea de a reda și deține textul sacru) și apelînd, în consecință, la traducerea literală, traducătorii vor observa treptat că un aspect literar evoluat implică în mod necesar specializarea termenilor și a structurilor sintactice, caracterul univoc al acestora într-un context dat fiind o marcă a nivelului de dezvoltare a aceluia aspect.

Pe de altă parte, uneori, poate apărea impresia că traducătorul a creat metafore, efecte de stil sau că textul biblic conține eufemisme. Dacă, uneori, această ultimă presupunere poate fi confirmată de cercetarea situației din greacă și din ebraică, de regulă, totul nu este decît o impresie generată de privirea superficială asupra textului românesc, nedublată de cercetarea originalului, deoarece, ceea ce în traducere poate da impresia de figură, în greacă, sau în aramaică, nu este decît o formă „neutră” de exprimare, lipsită de orice „écart”. Probabil că, la origine, aproape totul este metaforă. Faptul acesta, însă, nu trădează o anumită înclinație estetică a ființei umane, ci doar slăbiciunile rațiunii în fața emoției. În general, cunoașterea intuitivă, la îndemîna oricui, domină pe cea rațională, aflată doar la îndemîna acelor oameni mai dotați și mai exersați din punct de vedere cerebral, înclinați spre observarea rațională, disecarea faptelor, explicarea rece și imparțială a realității. În plus, sfera realității cunoaște tratamente diferite în cele două cazuri. Oricît de încărcată de emoție estetică ar fi în primul caz, modalitatea aceasta primară de cunoaștere rămîne dominată de vag, întrucît sfera prea largă conferă un caracter anonim notelor de conținut. Invers, cunoașterea științifică pleacă de la note reliefate către sferă, care, căpătînd identitate accentuată, transmite un mai mare relief notelor de conținut, ceea ce permite atît formularea de principii inductive, cît și deductive.

Ca orice proces prin care limba se exersează, activitatea de glosare derivă din felul în care modalitatea specifică de cunoaștere a ființei umane, limba, decurgînd din facultatea gîndirii, interacționează cu un alt sistem lingvistic, dar și din felul în care gîndirea și contactul cu lumea trec în forma care dobîndește conținut și care se numește limbă. Aceasta este, poate, principala cauză pentru care orice discurs necesită (în interior sau marginal) un metadiscurs (care, oricum, rămîne incomplet), problema fiind cea a felului în care se desfășoară relația simbiotică dintre limbă și gîndire. Faptul acesta se poate foarte bine observa în discursul religios, unde mereu sînt necesare predicile, explicațiile, interpretările, adeseori neînțelegerile ducînd chiar la apariția ereziilor. De

contraintes et libertés, în Actes du Ier Colloque International **Perspectives contemporaines sur le monde médiéval**, nr. 1/2009, p. 29-32.

⁴ Pentru această chestiune, vezi Al. Gafton, *După Luther*, Iași, 2005, în special, p. 196-268.

aceea, nu este ne semnificativ faptul că - fără a lipsi din textele laice - astfel de glose sînt caracteristice textelor destinate publicului larg (predici, vieți ale sfinților - în Moldova și Muntenia, traduceri - în spațiul transilvan).

Datorită caracterului accentuat literal al traducerii, glosa funcționează precum un element de ajustare și de acomodare, degajînd sensuri, lămurind contextul și/sau termenii și sintagmele impuse prin traducere. Uneori, de pildă, glosele se referă la termeni care - prin traducere și calc semantic - ajung să capete valori contextuale, adesea periferice în sfera semantică și în uzul respectivilor termeni, sau numai ca urmare a faptului că la nivel paradigmatic reprezintă corespondentele românești ale termenilor utilizați în original. Alteori, glosele facilitează centrarea pe cîte o notă a sferei semantice, caz în care se poate institui o relație de complementaritate, dar și de contiguitate între termenul din text și cel din glosă. După ce, prin glosă, cititorul pătrunde un conținut de gîndire, prin întoarcerea la traducere reușea să înglobeze un alt mod de a conceptualiza, pătrunzînd mecanismele unui sistem lingvistic diferit, precum și relația acestuia cu gîndirea, totul cu efecte benefice asupra structurii și conținutului, atît la nivelul limbii române, cît și al gîndirii respectivului cititor. În felul acesta, ele îmbogățesc cititorul pe care îl edifică, dar și sistemul, pus în situația de a putea achiziționa forme și sensuri sau doar de a exersa procesul de achiziție și integrare de conținuturi și modalități de exprimare.

Nuanțînd, precizînd, ajustînd textul la sistemul limbii și la nevoile și performanța cititorului, tîlcuind segmente de text și oferind echivalenți care dezvăluie conținuturi de gîndire, glosarea poate orienta receptorul pentru a-l face apt să înțeleagă textul în această confruntare dintre două limbi, la a căror intersecție se situează. De aceea, multe dintre glosele care apar au rolul de a ameliora traducerea, chiar dacă pe porțiuni mici, dar într-un efort constant și susținut. Permițînd introducerea de completări în care limitarea înțelesurilor atinge niveluri rezonabile de dezambiguizare, ori oferind echivalente însoțite de precizări, ridicînd vîlul de pe o metaforă, glosele pot deveni calea optimă de acces la text.

În concluzie, la nivel lingvistic, glosele pun în mișcare mecanismele limbii, trec din potență în act valențele acesteia și le fortifică, facilitează unele procese formative ale aspectului literar, care, astfel, se edifică (la nivelul lexical și sintactic). Ele pun în concurență elementele și forțele sistemului și, apoi, cern sensuri și forme, în cadrul unui discurs paralel care îmbogățeste nivelul lingvistic, mental și cultural al unei epoci, exersînd receptorul.

La nivel conceptual, glosele ușurează pătrunderea într-o civilizație, într-o cultură, precum și accesul la o mentalitate mai puțin sau deloc cunoscute receptorului. Rolul lor este de a instrui, a îmbogăți și a orienta receptorul din punct de vedere religios și conceptual.

Glosele împlinesc textul servind înțelegerii acestuia în chip de concept și sînt un instrument prin care, după ce se traduce traducînd, se explică glosînd. Actul de producere al gloselor declanșează procese complexe în plan mental, la nivelul sistemului limbii și al creării normei. Aceste procese au darul de a restructura (mai mult sau mai puțin profund) gîndirea și limba, de a le influența din punctul de vedere al conținuturilor și formelor lor. În felul acesta, uneori, traducerea devine literă, iar glosa spirit.

3. În cele de mai jos vom ilustra aserțiunile precedente, pe baza doar a unei clase de glose, și cu referire doar la traducerile de text religios.

3.1. O categorie largă de glose se îngrijește de explicarea termenilor care, în mod previzibil, din diferite motive, nu sînt cunoscuți publicului român. De regulă, precizările sînt întregitoare în ceea ce privește cunoștințele cititorului, iar la nivelul limbii se creează astfel posibilitatea îmbogățirii inventarului lexical prin neologisme. Astfel apar: „sinagoga carea să chiamă a *livertinilor*” g. *Livertinii era carii îi făcea, den slugi, slobodași* (NTB, FA, 6, 9); „duh *pitliv*” g. *Pitliv iaste porecla lui Apolo, carele era dumnezeul păgînilor, carele da răspunsu celora ce-l cerea, carele era și într-această fetișoară* (NTB, FA, 16, 16); *ga[n]grena* g. *Gangrena iaste boală ce mănîncă carnea omului* (NTB, 2Tim., 2, 17); „șireag, carea să chiema a *Italii* g. *Carii să chiamă acum oloși* (NTB, FA, 10, 1); *ostrac* g. *Ostracele-s găocile de ou și hîrburile și vase mari de lut ca albiile și scoice* (VS, sept., 3), *cavza g. vina* (VS, dec., 13); *sinagoga* g. *Unde să strîngea jidovii, să auză cuvîntul lui Dumnedzeu. Noi zicem beseareca* (NTB, Mt., 4, 23); *iotă* g. *Sau certă, sau o slovă, carea-i mai mică* (NTB., Mt., 5,

18); *teatron* g. *Ce să zice grecește teatron, ce e loc de luptă, în mijlocul orașului, unde să strîngea oamenii, să vadă lucruri de minune* (NTB, FA, 19, 29).

Oarecum specială, dar nu diferită de această categorie, este situația formei *omul*, din PO, *Gen.*, 2, 15, unde se notează marginal *Adam*, acesta din urmă fiind un cuvînt ebraic, cu sensul ‘pămîntesc, din pămînt’, apoi ‘om’ (ebr. *adāmāh* desemna ‘solul’). Pe măsură ce prima carte a *Bibliei* avansează, primul om nu mai este numit în traduceri prin *om*, ci capătă numele *Adam*, altfel spus termenul ebraic este împrumutat de limbi, unde devine substantiv propriu.

3.2. După ce a urmat cu fidelitate textul de tradus, traducătorul are grijă să nu apară confuzii nedorite, la nivel gramatical sau la nivel lexical. El poate avea în vedere necesitatea unei completări impuse de limba română. Astfel apar glosele care redau sensurile liber: *nu era* g. *Că era omorîți* (NTB, *Mt.*, 2, 18) („quia non sînt”, gr. ὅτι οὐκ εἰσίν); „*ce e noao și ție*” g. *Ce treabă avem cu tine* (NTB, *Mc.*, 1, 24) („Quid nobis et tibi”); „*să-l prinză* cu cuvîntul” g. *Să-l amăgească* (NTB, *Mc.*, 12, 13) („eum caperunt in verbo”; „om tare” g. *Fără milă* (NTB, *Mt.*, 25, 24) („homo durus”, σκληρὸς ἄνθρωπος); „*de eșirea lui*” g. *Ce să zice, de moartea lui* (NTB, *Lc.*, 9, 31) („excessum eius”; τὴν ἔξοδον αὐτοῦ); *Îa-l pre el*” g. *Omoră-l pre el* (NTB, FA, 21, 36) („Tolle eum”; αἶρε αὐτόν); „*Mînule* curund nu-ți pune pre nime” g. *Sau nu popi pre nime* (NTB, *1Tim.*, 5, 22)⁵; „*Iară* de nu voiu ști *putearea* glasului” g. *Înțelesul* (NTB, *1Cor.*, 14, 11) („Si ergo nesciero virtutem vocis”; ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς), unde se observă că, uneori, termenul din original poate fi mai bogat în sensuri, caz în care glosa adaugă și reface, calcul semantic rezultat adăugîndu-se formelor ce își cer dreptul de cetate.

3.3. Alte glose descifrează valorile contextuale ale termenilor impuși de urmarea modelului, fixează sensurile contextuale: „*împărțirile* Duhului Sfînt” g. *Darurile* (NTB, *Evr.*, 2, 4) (πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς); „*nece* unul nu-i *mut*” g. *Fără înțeles* (NTB, *1Cor.*, 14, 10) („nihil sine voce est”, οὐδὲν ἄφωνον); uneori chiar explicînd: *șireagul ceriului* g. *Ce să zice soarele, luna și stealele* (NTB, FA, 7, 42) (pentru „militiae caeli”; τῆ στρατιᾶ τοῦ οὐρανοῦ). În lipsa precizării, cititorul avea coplesitoare și specioasă libertate de a interpreta sintagma (care, de altfel, conform unor exegeți, ar face referire la îngerii).

3.4. Cum subînțelesurile unei limbi nu corespund mereu și întocmai cu cele ale altei limbi, urmînd traducerea întocmai, glosatorul simte nevoia predicatului, a unui atribut, a reluării unui substantiv, a unei completări pe care limba română nu o subînțelege cu necesitate, a unei dezambiguizări: *sloboziră-o* g. *Corabiia* (NTB, FA, 27, 40); „*au tăiat* capetele *lor*” g. *adecă a lui Evsebie și Filic* (vs, oct., 7); „*Slugă* ești chemat? Nu gîndi, ce să poți fii și slobod, mai bine trăiaște cu *aceaia*” g. *Adecă cu slujbă* (NTB, *1Cor.*, 7, 21); „*Cu lapte* hrăniți pre voi, nu cu bucate, că încă nu puteați ce nece acum încă *puteți*” g. *Suferi* (NTB, *1Cor.*, 3, 2), (pentru lat. „lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed nunc quidem potestis”); „*Bucatele* a pîntecelui și pîntecele a *bucatelor*, iară Dumnezău (...)” g. *Îs rînduite* (NTB, *1Cor.*, 6, 13) (în text, întocmai cu lat.: „Esca ventri, et venter escis”); „*Ce încă* ai cîteva nume în *Sardiia* carii nu și-au spurcat veșmentele sale; pentr-*aceaia* vor îmbla cu mine *în albe*, că-s destoinici” g. *Veșmente* (NTB, *Ap.*, 3, 4) („Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinaverunt vestimenta sua: et ambulabunt mecum in albis”); *durearea mueriei* g. *Cînd naște* (NTB, *1Sol.*, 5, 3) (în latină: „dolor in utero habenti”); „*Filipp* Evanghelistul (carele era unul din cei *șapte*)” g. *Diiaconi* (NTB, FA, 21, 8); „*să va* fi altui *bărbat*” g. *Muiare* (NTB, *Romani*, 7, 3).

3.5. Ca urmare a contactului dintre limbi apar dificultăți de traducere, date de neajunsurile limbii române, sau de diferențele dintre limbile în contact (referitoare, mai cu seamă la faptul că termenii corespondenți nu trimit mereu la aceeași imagine sau au conotații diferite). Apoi, metafora, metonimia, sinecdoca, restrîngerea sferei, jocul dintre denotație și conotație, relația de contiguitate, re-creația, apar într-un anume fel în limba-sursă, traducerea corectă sub aspect formal impunînd ajustări, operabile pe calea glosării. La rigoare, aproape totul fiind traducere literală, ori străduință în acest sens, glosele care urmează încearcă să transleze și să echivaleze cumva niște conținuturi, și,

⁵ Acesta este sensul impunerii, din cadrul ritualului hirotonisirii, în greacă (unde se utilizează vb. ἐπιτίθημι), acesta fiind sensul termenului aici utilizat. Gr. χειροτονέω este cel care redă la modul special actul ritualic al impunerii.

uneori, și niște forme, conform limbilor prin care textul a trecut, dar fără a ignora complet realitatea sistemului propriu, peste care traducătorul și receptorul român nu puteau trece. Termenii glosați reprezentau cuvinte care, luate izolat, făceau parte dintr-un fond cunoscut cititorului, așadar glosele tâlcuiesc aici ceea ce apare în text tocmai deoarece, în context, acele cuvinte, corespunzând celor din textul de tradus, erau investite cu valori pe care, în mod curent, vorbitorul român nu le aloca respectivelor elemente lexicale.

În încercarea de a explica valoarea contextuală a câte unui termen - cunoscut de către receptor -, se poate ajunge chiar la tâlcuirea unui scurt segment de text, glosa nemaifiind doar o modalitate de echivalare, devenind o mică explicație: „Și atunci să va arăta *sămnul* Fiiului omenesc” g. *Sămnul Fiiului iaste putearea și slava lui, cu carea va veni* (NTB, Mt., 24, 30); „ce fac carii *să botează* pentru morți” g. *Botezul să zice spălarea trupului mort, adecă scăldarea deaca moare* (NTB, 1Cor., 15, 29); „Că unulu-i Dumnezeu, carele îndereptează *tăierea* împregiur den credință și netăiaria împregiur pren credință” g. *Jidovul, să înțeleage tăierea împregiur, iară netăiarea împregiur, păgîinii* (NTB, Romani, 3, 30); „mearsără den jidovi și *credincioși*” g. *Ce să zice, carii veniia den păgîini, de să făcea creștini* (NTB, FA, 13, 43); *mortăciuni* g. *Au jărtvelor, ce să zice, carele sînt sugrumate, și nu le slobod sînge* (NTB, FA, 15, 20); „în zilele *scrisoarei*” g. *Cînd să scriia jidovii, să dea dajde* (NTB, FA, 5, 37) („in diebus professionis”; ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς) (traducerea coincide cu cele din CB, CP și BB); „Știind că curund mi-i a pune *cortul* meu” g. *Cortul iaste trupul; înțeleage că va muri* (NTB, 2P, 1, 14); „Și întră în casa Zahariei, și să *închină* Elisaftei” g. *Ce să zice că-i voi bine, și-i zise binețe, au zua bună* (NTB, Lc., 1, 40); „mai lesni iaste *cămilei* pren uriachea acului a treace” g. *Cămila să zice că-i funea corabii, iar în cest loc, să înțeleage cămila* (NTB, Mt., 19, 24); „«Cine va creade întru mine, cum zice scriptura, rîuri vor cură den mațele lui ape vii». Mațele amu aceea inemă se grăiaște (ce se zice, cugetele cuvintelor sufletului)” (CCĪ, 191, 28-31).

3.6. Prin posibilitățile (și prin libertățile ei), glosa ajută textul și îl întregește. Dacă acesta din urmă se constituie - pe cît poate mai mult - în imagine a originalului tradus, glosa încearcă să reflecte cu suplețe doar conținutul. Prin intermediul gloselor cititorul poate fi orientat și ferit de eventualele conotații și nuanțe care, existente în limba română pentru anumiți termeni, l-ar fi condus pe o cale greșită sau nepotrivită în înțelegerea textului. Alteori, prin glose sinonimice se explică sensul câte unui termen marcat din punct de vedere regional și diacronic, sau diastratic, sau se produc fixări (prin restrîngere, mai ales) asupra unor sensuri. Faptul acesta arată că lexicul se structurează formînd totodată nivelul lexical-semantic al aspectului literar, dar și restructurînd nivelul mental al utilizatorilor textului, precum și desfășurarea respectivelor procese: *sfinților* g. *Credincioșilor ce era în Ierosalim* (NTB, Romani, 15, 25) (precizarea privește sensul contextual); *besearecile* g. *Săboarăle* (NTB, Romani, 16, 16); *beseareca* g. *Adunarea* (NTB, FA, 5, 11); *beseareca* g. *Adunarea credincioșilor iaste beseareca* (NTB, FA, 20, 28); *săborul* g. *Besearecei* (NTB, 1Cor., 14, 4); *besearecei* g. *Săborului* (NTB, Col., 1, 18); *besearecii* g. *Au săborului* (NTB, Fil., 2)⁶; „cînd să ceteaște *Moisi*” g. *Leagea* (NTB, 2Cor., 3, 15)⁷; *Isus* g. *Isus Naviin* (NTB, Evr., 4, 8) (precizare nu doar corectă, dar foarte necesară); „Galilea *limbilor*” g. *Ce să zice păgînilor* (NTB, Mt., 4, 15) (lat. „Galilaea gentium”, gr. Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν); *mîțe* g. *Mîțele de fier, carele țin corabiia în loc, de nu mearge, că-s cu unghi de fieru* (NTB, FA, 27, 29); „să cuvine episcopului *nevinovat* a fi” g. *Să n-aibă nume de rău* (NTB, 1Tim., 3, 2) („irreprehensibilem esse”; ἀνεπίληπτου εἶναι).

3.7. Formule precum *ce să zice, să spune, să chiamă* etc. apar curent în vechile texte românești, unde se întîlnesc cel mai frecvent cu valoarea ‘adică, cu alte cuvinte, înseamnă’. Uneori, ele aparțin traducătorului român, alteori sînt conținute de textul de tradus și se traduc împreună cu acesta. Formulele acestea introduc o categorie importantă de glose explicative, care au ajuns să facă parte din text, nemaifiind marginale, și prin care cititorul capătă lămuriri, se edifică. Astfel se petrec lucrurile în: „Toma, carele să chiamă «geamăn»” (NTB, I., 11, 16) („Thomas, qui dicitur Didymus”;

⁶ Avînd în vedere faptul că, în limba română veche, *besearecă* se putea referi, precum în zilele noastre, atît la clădire, cît și la adunarea credincioșilor, lucru pe care *săbor* nu-l făcea, în afară de faptul că glosele au rolul de a arăta cu claritate despre ce anume este vorba în acel moment în text, simpla prezență a acestora, cu alte cuvinte opțiunea de a nu utiliza direct în text termenul din glosă, arată și că traducerea încerca să utilizeze termeni echivalenți, la nivel formal, celor din textul de tradus.

⁷ Cu referire directă la *Torah*.

Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος); „Simon, ce să zice Pătru” (NTB, Mt., 4, 18) („Simonem, qui vocatur Petrus”; Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον) sau „Iară Saul (carele-i și Pavel) g. *Pînă aici s-au chemat Saul, iară de icea încoalea, Pavel* (NTB, FA, 13, 9) cititorul este ferit de posibile confuzii, lărgindu-i-se sfera de informații. În „Tavitha, carea, de veri tîlcui, să zice „capră sălbatecă” g. *Grecește, Dorcas* (NTB, FA, 9, 36) textul capătă complexitate, dar cititorul dobîndește astfel cunoașterea unor trăsături morale aparținînd personajului descris pe această cale. Nici aici, procedeul nu aparține traducătorului român, pentru care segmentul respectiv face parte din text deoarece textul grecesc conține, pentru cititorul grec, traducerea în greacă a numelui ebraic. Textul biblic s-a încărcat astfel cu o glosă explicativă, pe care o înglobează, și care, ulterior, făcînd parte din textul sacru, trece în latină și slavonă (Ταβιθα, ἧ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς; „Tabitha, quae interpretata dicitur Dorcas”⁸; **Давида, иже сказана глетѣа срѣна**). De asemenea, lămuritoare și îmbogățitoare pentru cititor sînt glosele care se referă la nume comune, precum în: „Cade-să de acmu să știm (...) ce va să dzică săbor. Săbor dzice adunare” (VARL., 330, 9-11), sau: „Numele îngerului să înțeleage purtătorii de veaste” (VARL., 330, 4-5) Chiar nefiind absolut indispensabile, glosele de aici oferă un plus de cunoaștere, în general, ajutînd la înțelegerea textului, în special.

3.8. Există situații în care tîlcuirea este explicit menționată și se referă la contexte care, la un prim nivel, nu pun probleme de înțelegere. O astfel de glosă oferă o informație suplimentară care desăvîrșește înțelegerea segmentului sau obligă cititorul să zăbovească asupra segmentului, atrăgîndu-i atenția asupra faptului că respectivul segment de text cere un alt nivel de lectură: „Și adusără *asina* și mînzul și pusără desupra lor veșmintele sale, și-l pusără spre iale” g. *Tîlc: Hristos n-au șezut pre amîndoao, numai pre mînzul, cum arată ceialaltii evanghelisti; că face pomeană Sfînta Evanghelie de amîndoao, iară într-un loc au fost* (NTB, Mt., 21, 7); „nu numai cu pîine va trăi omul, ce cu tot cuvîntul carele iase den *gura* lui Dumnedzeu” g. *Ce să zice: Săva cu ce voiaște Dumnedzeu să-l hrănească* (NTB, Mt., 4, 4); „Au nu avem puteare pre o *sor* muiare a o purta” g. *Muerii îi zice sor, nu pentru frăția, ce pentru cînst muerească* (NTB, 1Cor., 9, 5).

3.9. Alături de cele de mai sus, există cazuri în care centrarea traducătorului glosator pe actul traducerii apare ca exclusivă. Este vorba despre cazurile în care discursul din glosă alunecă explicit în această direcție, încercînd să promoveze o opțiune de traducere, să justifice o situație apărută, și care nu se datorează traducătorului, sau să aducă la cunoștința cititorului unele informații pentru ca acesta să aibă o imagine completă asupra situației din textul de tradus. Aceste glose sînt interesante și întrucît, dincolo de informațiile oferite cititorului - prin care traducătorul, construind un mic discurs persuasiv, caută adeziunea cititorului -, marchează o relație între traducător și cititor, acesta din urmă fiind sustras de la discursul textului și invitat să ia parte la micile necazuri ale traducătorului. În felul acesta, cititorul iese din lumea imaginară a cărții și ia cunoștință de caznele din realitatea sa, prin care cartea pe care o citește se edifică. Este un tip de glosă prin care se conștientizează un proces cultural, împreună cu componentele și căile genezei traducerii. În această categorie se pot enumera: *smochin* g. *Alții zic că-i mur* (NTB, Lc., 19, 4); „în formă de nucă de migdeală” g. *Migdală unii dzic că-s dafine* (PO, Ex., 37, 19) (sub Ex., 25, 34 *migdeală* apăruse neglosat); „Și tot dupt doo stîlpure un bumb era” g. *Stîlpurile colo ... am scris creangure* (PO, Ex., 37, 21) trimiterea se referă la Ex., 25; 32, 33, 35; „în vremea lui Constantin Împărat Bărbos, *ficiorul* lui Iraclie” g. *într-altul dzice „în dzilele lui Marchian împărat, 5908”* (vs, mart., 4); „Bine e a nu mînca carne și a nu bea vin, nece a face ceva întru caria să poticneaste fratele tău, au să sminteaste sau slăbeaste” g. *Aici, neci în greceasca mai mult nu aflăm, ce ceialaltă rămășiță caut-o la 16 cap, la sfîrșit, afla-o-veri* (NTB, Romani, 14, 21) (acesta este loc de glose în multe ediții); „Că cine iaste Pavel și cine e Apolos, *numai slugi*” g. *Chifa nu-i în grecească* (NTB, 1Cor., 3, 5); „După aceaia, fiți toți depreună, răbdînd supărării cu dragostea firtăției, smeriți și *plecați*” g. *Grecește, așea-i cest verș* (NTB, 1P, 3, 8) (glosa se repetă

⁸ Faptul că textul latin nu procedează precum cel grecesc și nu traduce substantivul Tabitha, ci dă termenul întîlnit în versiunea grecească este semnificativ pentru a arăta măsura în care textul sacralizat înglobează glosa transmițîndu-i astfel întreaga sa sacralitate; este de menționat că traducерile românești din secolul al XVI-lea vor proceda precum textul grecesc și cel slavon, redînd cuvîntul în română, respectiv slavonă.

sub 4, 3)⁹. Informații suplimentare capătă cititorul prin glose precum: „Iară după ce tăcură (...)” g. *Acest săbor au făcut întâiu apostolii* (NTB, FA, 15, 13)¹⁰.

4. Glosele observate pînă acum arată că, în totalitatea lor, reflectă o întreagă combinație de procese și de nevoi, intrate în relații complexe: nivelul de dezvoltare al limbii, al activității de traducere, al utilizatorului sistemului într-o epocă și dinamica aspectului literar, toate activate în urma contactului cu o limbă mai exersată și un text complex. Procesele și rezultatele acestea reflectă nevoile și tendințele factorilor ce le solicită și generează. În cadrul acestei dinamici complexe, plasat în punctul în care limbile în contact, textul de tradus și rezultatul traducerii se conjugă, cititorul este ajutat, prin glose, în a-și acomoda performanțele și înțelegerea la realitatea textului. Datorită faptului că textul se constituie - pe cît poate mai mult - în imagine a originalului tradus, glosa încearcă să reflecte cu suplețe doar conținutul. De aceea traducerea apare ca literă, iar glosa ca spirit.

Decurgînd din nevoi reale, glosele se constituie ca rezultată a unor tendințe firești, ce caracterizează orice organism viu. Prin ele se fructifică valențele limbii, se ameliorează posibilitățile acesteia de a se modela ca structură aflată într-un proces de creștere a coerenței sistemice, de expansiune și de perfecționare structurală și funcțională.

Dincolo de acestea, glosele detensionează limba supusă torsiunilor traducerii literale, eliberează sensurile și călăuzesc publicul prin sfera conceptuală a textului, un public nu doar adus la înțelegere, ci și dăruit cu un sistem rezonabil solicitat.

Sigle și Bibliografie (selectiv)

1. Ediții ale *Bibliei*

Biblia 2001, = *Biblia* (...), București, 2001, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania.

La Sainte Bible Polyglotte, contenant le texte hébreu original, le texte grec des *Septante* le texte latin de la *Vulgate* et la traduction française de M. L'Abbé Glaire avec les différences de l'hébreu, des *Septante* et de la *Vulgate*; (...) par F. Vigouroux, *Ancien Testament*, tome I *Le Pentateuque*, Paris, 1900, tome V, 1904

Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graece iuxta 70 interpretes (...), *Leges et historiae*, Stuttgart, 1935

Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem (...) recensuit et brevi apparatu instruxit Robertus Weber Osb, editio altera emendata, tomus I, *Genesis-Psalmi*, Stuttgart, 1975

2. Ediții de texte

Biblia 1688, ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu, 2. vol., Iași, 2001, 2002

CB = *Codicele Bratul*, ediție de text de Al. Gafton, Iași, 2003

CCî = Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I, textul, București, 1914

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563*, București, 1930

CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, 1993

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981

MLD = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I *Genesis*, Iași, 1988, vol. II *Exodus*, Iași, 1991, vol. III *Leviticus*, Iași, 1993, vol. IV *Numerii*, Iași, 1995, vol. V *Deuteronomium*, Iași, 1997

NTB = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvîntarea înalt prea sfințitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, 1998

Palia de la Orăștie 1581-1582, text-facsimile-indice, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968

Palia de la Orăștie (1582), I. *Textul*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, (V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton S. Guia) II. *Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2007, (Al. Gafton, V. Arvinte)

VARL = Varlaam, *Opere*, alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Chișinău, 1991

VS = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților, Iași, 1682-1686*

⁹ Ultimele glose ilustrează o cale prin care traducătorul încerca să își justifice traducerea ca fiind conformă canoanelor ortodoxiei din punctul de vedere al surselor. Pentru relația acestor afirmații cu adevărul, vezi Al. Gafton, *Palia de la Orăștie ca traducere*, p. 9-17, în *Palia de la Orăștie* (1582), vol. II *Studii*, Iași, 2007.

¹⁰ Este vorba despre Conciliul I Ierusalim.